

ЛИТОВСЬКО-РУСЬКА ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА: ВІДОБРАЖЕННЯ В СУДЕБНИКУ

Комплексне дослідження Судебника передбачає його всебічне вивчення і аналіз. Проте наукові розвідки, присвячені аналізу Судебника з точки зору юридичної техніки, практично відсутні. Виняток становлять поодинокі праці, в яких розглядається окремий техніко-юридичний аспект – структура Судебника. Першим практичний внесок у встановлення внутрішньої будови Судебника зробив М. Владимирський-Буданов, здійснивши постатейний поділ тексту документу⁹⁰. Цей поділ став класичним і досі застосовується при виданнях акту. Наступною працею, яка приділила серйозну увагу структурі Судебника, стала монографія І. Старостіної⁹¹. Вчена дослідила списки Судебника, уточнила їхню історію і на підставі проведеного порівняльного аналізу списків показала структурні відмінності між ними, а також особливості кожного з них. Інші аспекти литовсько-руської юридичної техніки досліджуються вперше.

Як відомо, юридична техніка включає в себе правила побудови й оформлення нормативних правових актів, їх мову і стиль, прийоми і засоби формулювання норм права та інших нормативних приписів, а також такі техніко-правові категорії, як правові аксіоми, презумпції, фікції, преюдиції. При вивченні литовсько-руської юридичної техніки, як вона відображена у Судебнику 1468 року, автор використала традиційний інструментарій історико-правового дослідження тексту нормативно-правового акту: формально-логічний, історичний, формально-юридичний методи, метод структурного аналізу.

У XV ст. писане литовсько-руське право робило перші кроки. Разом із формуванням писаного права відбувалося становлення юридичної техніки. Основним джерелом права, як і в інших країнах континентальної Європи, у тому числі Центрально-Східної, стає нормативно-правовий акт. Офіційно встановлених вимог до структурування нормативних правових актів не існувало, проте на практиці структура законодавчого акту (формуляр) набула усталеної форми. Частини формуляра отримали латинські назви, оскільки діловодство в

---

⁹⁰ Владимирский-Буданов М.Ф. Хрестоматия по истории русского права. – Вып. 2. – СПб. – К., 1889. – С. 35-45.

⁹¹ Старостина И.С. Судебник Казимира. – М.: Наука, 1991.

європейських католицьких країнах велося латиною. У формулярі розрізняли такі основні структурні одиниці: *invocatio* (присвячення Богу), *intitulatio* (позначення особи, від імені якої був виданий акт), *inscriptio* (позначення адресата), *arenga*, або *prologus* (преамбула), *promulgatio*, або *publicatio* (публічне оголошення), *narratio* (викладення обставин справи), *dispositio* (розпорядження по суті справи), *sanctio* (заборона порушення акту), *corroboratio* (відомості про знаки, що посвідчували документ), *datum* (місце і час видання), *apprecatio* (заключення = побажання благ). Наявність таких компонентів була характерна і для правових пам'яток Київської Русі (їх можна виділити ще у договорах Русі з Візантією X ст.).

Для зручності структурування нормативних актів у XIX ст. почали виділяти такі частини формуляра: 1) протокол (або початковий протокол); 2) основну частину; 3) есхатокіл (або кінцевий протокол)⁹². До протоколу віднесені були *invocatio*, *intitulatio*, *inscriptio*. До основної частини – *arenga*, або *prologus*, *promulgatio*, або *publicatio*, *narratio*, *dispositio*, *sanctio*, *corroboratio*. Есхатокіл включав *datum* та *apprecatio*.

Слід зауважити, що така структура склалася на практиці, тож для нормативного правового акту не була обов'язковою наявність всіх структурних одиниць. Формуляр міг мати свої особливості, які залежали від виду та призначення акту.

Названі структурні одиниці можна виділити і у привілеях, наданих великими князями протягом XV ст., і у Судебнику Казимира. Це давало дослідникам підстави для припущень, що Судебник був привілеєм⁹³. Зауважимо, що тодішній рівень юридичної техніки не дозволяв виробити потрібне різноманіття форм нормативних актів, тож законодавець використовував одну і ту ж саму форму для різних видів нормативних актів. Однак кодекс все ж таки якісно відрізнявся від привілеїв: його особливість полягала у тому, що він був практичною інструкцією для відправлення доменіального судочинства. Тож він має певні структурні відмінності від привілеїв.

У протоколі Судебника інвокація «Божьею милостью» з'єднує ім'я адресанта «Казимир» з титулатурою «король Польський, великий князь Литовський и Руский, княжа Прусское и Жомоитський и иных». В інскрипції адресат кодексу не конкретизований: «хто на нь пошторить, или тчучи услышить». Вказано на осіб, що були присутні при прийнятті акту: «мы с князьми и с паны радою нашею великого

⁹² Каштанов С. Русская дипломатика. – С. 170.

⁹³ Борисенок С. Звичаєве право Литовсько-Руської держави на початку XVI ст. – С. 74; Лаппо И. «Судебник» Казимира Ягайловича. – С. 27.

князства Литовського и с всим посольством согдавши...». (Ще раз підкреслимо, що прийняття акту в присутності представників різних станів свідчить про важливість акту та може розглядатися як доказ на користь того, що Судебник мав загальнодержавне значення.) Протокол закінчується диспозитивною формулою «урядили есмо так».

У Тарновському списку Судебника на початку протоколу є формула «про то ж еще мы...». Така формула в інших литовсько-руських актах з'єднувала інвокацію з інтитуляцією. Можна погодитись із припущенням І. Старостіної, що оригінал кодексу мав компоненти, які були пропущені переписувачами⁹⁴.

В основній частині відсутні аренга, промульгація, нарація. Текст лаконічний, викладена диспозиція (тексти статей), за нею – санкція («Про тож, как у сем нашем листу выписано, по тому бы есте рядили, а ис того не выступали»).

У списках Судебника відсутній постатейний поділ тексту його основної частини. Крім поділу на статті, запропонованого М. Владимірським-Будановим, в основній частині Судебника можна виділити тематичні блоки, з яких складається кодекс. Слід вказати, що традиція систематизувати правовий матеріал кодексів простежується ще у Руській Правді та церковних Уставах князів Володимира і Ярослава. Судебник продовжує цю традицію.

Статті Судебника Казимира можна згрупувати таким чином:

- 1) ст.ст. 1-8 – відповідальність злодія, його співучасників, членів його родини, осіб, які тримали у себе лежнів, за крадіжку;
- 2) ст.ст. 9-12 – організація доменіального суду і судочинства;
- 3) ст.ст. 13-19 – кваліфікація крадіжок і санкції за кожний з різновидів;
- 4) ст.ст. 20-22 – порядок розгляду земельних суперечок землевласників-феодалів і їхня відповідальність за наїзди і поруби;
- 5) ст.ст. 23-25 – відповідальність за інші, крім крадіжки, правопорушення.

Есхатокोल наявний лише в Уваровському списку, що свідчить про те, що в інших списках також були зроблені скорочення. Datum позначає час видання Судебника – 29 лютого 1468 р. І. Данилович у першій публікації акту помилково визначив дату як 1492 р., невірно прочитавши «індикта 1-го».

Як бачимо, на відміну від привілеїв, де норми викладені здебільшого хаотично, у Судебнику правовий матеріал був система-

---

⁹⁴ Старостина И. О месте Судебника Казимира в праве Великого княжества Литовского. – С. 102.

тизований. Формуляр Судебника спрощений порівняно із формуляром привілеїв. Такі особливості структури Судебника є наслідком його суто практичної спрямованості. Не виключено, що в оригіналі акту основна частина також містила елементи, пропущені при переписуванні.

Судебник оперує давньоруськими правовими термінами, які зустрічаються ще у Руській Правді: лице, тать, татьба, мука, сок, сочити, переєм, вина, статки, конська татьба. Серед чиновників, які беруть участь у судочинстві, названі тивун, воєвода, діцький, намісник – ці посади існували ще у Київській Русі. Обчий суд широко згадується у низці договорів XIII-XIV ст., які уклалися між руськими удільними князями, між князями руськими і литовськими.

Разом із тим у Судебнику вживаються правові терміни, яких не знало давньоруське право: довод, просока, околиця, паробки, їздоки. Ці нові терміни з'явилися у литовсько-руському суспільстві у ході його природного розвитку і були засвоєні литовсько-руським правом, яке формувалося у Великому князівстві Литовському в XIV-XV ст. Правова лексика поповнювалася не тільки за рахунок руської мови. Термін *рок*, ймовірно, прийшов із польського або чеського права⁹⁵; *бонда*, очевидно, походить з литовської мови, отже, із литовського звичаєвого права.

В інституті покарання, як він відображений у Судебнику, з'являються запозичення з римського, канонічного, магдебурзького права – тортури, ув'язнення, побиття, що замінює традиційні давньоруські композиції-штрафи. Показово, що для позначення цих нових для литовсько-руського суспільства понять законодавець використовує не іншомовні терміни, а руські аналоги. Це є ще одним свідченням призначення Судебника для широкого загалу – навряд чи пересічні провінційні землевласники були добре обізнані з тонкощами латини, а метою Судебника було надати вотчинникам чіткі вказівки щодо порядку відправлення суду.

Законодавець оперує різними за методом правового регулювання юридичними нормами. Зрозуміло, що в Судебнику переважають імперативні норми: «который будет люди выводить, а любо челядь неволную, а ухватят съ лицом: того на шибеницю», «а будет ли то жона ведала з детми уже взрослыми, ино жоною и детми заплатити», «а кто украдет выше полукопья, а любо корову, того узвесити» та ін. Однак є і диспозитивні норми: «а потом возмогут ли ся выкупити, а

---

⁹⁵ Neporožna N. Čekijos ir Lietuvos kultūrinio suartėjimo pagrindas (LDK laikotarpis) // Česko-litevské vztahy v průběhu staletí / Red. L. Řeháček, L. Švec. – Praha, 1998. – S. 29.

любо осподарь их усочет выкупити: и они могут ся выкупити», «а пак ли усочеть на обчий суд, ино их на обчий суд пустить и рок дати».

Цікаво, що кримінальні норми сформульовані як зобов'язуючі, а не як забороняючі: «А коли бы кто коня, а любо клячу блудящую, или иныи которыи речи изнайдесть, ино оповедати околици: не изнайдесть ли ся истець до трех дней, ино повести на королевский двор, по давному», «тут бы и ныне каждый свои мостьници замостили и заделали, как надобе; а шtbody не мешкали, сего ж лета уделали». Такі норми у більшості випадків стосуються залежного населення.

Процесуальні норми в основному уповноважуючі: «а нашим урядником дати право на обе стороне», «не пригодить ся нас в великом князьстве Литовьском, ино воеводам нашим мощно дати децького».

Крім норм-правил, у Судебнику є окремі норми-принципи: «над злодеем милости не надобе», «кому сталася кривда, тот и маеть ся нам жаловати».

Литовсько-руському праву були відомі юридичні конструкції. Прикладом конструкції може бути кваліфікація крадіжок, згідно з якою встановлювалося відповідне покарання. Кваліфікуючими обставинами були: сума, в яку оцінювалося крадене, наявність речових доказів (*лиця*), повторюваність (рецидив); додатковою обставиною була репутація підозрюваного в очах околиці. Очевидно, ця конструкція склалася у судовій практиці до середини XV ст., тобто до того, як була зафіксована в Судебнику.

У Судебнику вжито правові презумпції. Так, у ст. 8 встановлюється презумпція винуватості неосілого люду – *лежнів*, у ст. 18 – презумпція винуватості особи, яка раніше перебувала під підозрою (навіть, якщо її вину тоді не було доведено). У ст. 22 зафіксована презумпція відмови сторони від своїх претензій при неявці до суду без поважної причини.

Своєрідною юридичною фікцією, яка використовувалася ще з часів Руської Правди, є порядок відшкодування збитків потерпілому від крадіжки у випадку, коли неможливо притягнути до відповідальності справжнього злодія (ст. 8). Судовий штраф на користь потерпілого сплачує той, хто тримає у себе *лежня*, навіть якщо вина останнього не буде доведена: «...не дей исправляется, а то уже заплачено». Сплативши, можна самому шукати злодія і вимагати повернення своїх грошей через суд.

Отже, в Судебнику використаний різноманітний арсенал техніко-правових засобів, вжито правові норми різних видів. Формуляр акту відповідав традиційним, класичним моделям того часу. Законодавець намагався викласти правовий матеріал систематизовано. Судебнику

притаманна внутрішня цілісність і логічна послідовність викладення норм.

Судебник Казимира Ягайловича є свідченням досить високого рівня юридичної техніки XV ст. Судебник став помітним внеском у розвиток писаного литовсько-руського земського (загальнообов'язкового, універсального) права і підготував ґрунт для загальної кодифікації права, яка завершилася створенням Статутів Великого князівства Литовського 1529, 1566 і 1588 років.